

Lélekvesztők

„Te süket és néma lélek...”
(Mt 9,25)

Akkor is, ha reggelente csak öt-tíz perc nyugalom van kilátásban, még mielőtt menthetetlenül a tennivalók iszalagjába gabalyodnék, leveszem a polcra Rilke leveleit, és elolvasok közülük egy-kettőt. Nem a teljes kiadásból, hanem a válogatottból, és nem összevissza, hanem szép sorjában. Momentán pont száztíz évvel ezelőtt járok, 1908 nyarán: Rilke ismét Párizsban él, átjár Rodinhez, felesége szobrászkodik valahol Némethonban, kislányuk, Ruth, a nagyszülőknél nevelkedik, jóformán születése óta. Rilke bolyong – Nemes Nagy Ágnes szép kifejezésével: „úgy járkált fel-alá Európában, mint valami szalonban” –, hol Oroszországban, hol olasz városokban, néha, nagyon elvétve, Svájcban meg Németországban. Milyen kár, hogy tudom: ezt a szép, boltozatos és drága szőnyegekkel meg kristályneművel zsúfolt szalont hamarosan gránátbelövés éri, a légnymásban szerteszét szállnak a féltve őrzött fóliánsok lapjai és lőporfüst borít el mindent, amit soha többé nem lehet majd kiszellőztetni. De ez az én bajom, igyekszem is hamar megfeledkezni róla. Inkább azon töprenkedem, hogy Rilke, aki a verseiben rendszerint szűkszavú és akkurátus, a leveleiben hogy lehet ennyire bőbeszédű. Hosszú oldalakon át taglalja számomra ismeretlen emberek egymás közti viszonyait, családi relációit, hűségesen számot ad munkájáról, és részletekbe menően saját lelkiállapotairól. Néha kimondottan filozofikus hangnemet üt meg, máskor szemérmetlenül, habár igen kulturáltan pletykálkodik. Hogyne, tudom, nem kis részben ebből élt – mármint nem az írásból, hanem levelein keresztül ápolt kapcsolataiból bárókkal s bárónékkal, tehetős bankárokkal, kereskedőkkel, valamint ezek leányaival, nejeivel és unokahúgaikkal, akik közül költészetének első tisztelői is kikerültek, s akik hajlandóak voltak finan-

szírozni rendszeres időközönként mutatkozó igényét a levegő-változásra. Időnként feleségével és más írókkal is hajlandó volt levelezni, és persze mindig Lou Andreas-Saloméval. És mégis: a levelek hangneme, még ha művészetfilozófiai kérdésekbe bocsátkozik is, igencsak elűt a versekétől, s csak elvétve csendül meg bennük a jellegzetes rilkei hang. Ellenben igen sok itt a körülírás, a társalkodás, a szószaporítás: az embernek az az érzése támad, mintha csak felvonultatná a szavakat, seregszemlét tartana fölöttük, afféle lexikai parádét, sőt, mintha csak itt gyakorlatoztatná őket, hogy ha arra kerül a sor, biztos lehessen benne: nem hagyják cserben. Hogy adandó alkalommal jó hátasokként megnyergelve őket eljuthat velük, ha kell, egész messzire, túl az ismert horizontokon. A jól bebútorozott szalon falain túlra biztosan. Úgy látszik, nem sejtette, hogy azok nemsokára úgyszólván maguktól leomlanak.

*

Mi viszont, gyakorlott, kitartó és ügyesen megválogatott szavak híján jóformán egyhelyben toporgunk. Mintha egyre táguló szakadék nyílna a nyelv és miközöttünk: hangunk alig hat át a túlpartra. Ami meg ott zajlik, érthetetlen vulkanikus tevékenység a nyelv eleven közetrétegeinek sok idegen mozdulása. A 19. századi regényirodalom fölös pazarlásnak hat sok-sok szavával. Egy embernek nem lehet ennyi szóra szüksége, hogy önmagát nyomon kövesse. Egy ember nem élhet ilyen bonyolultan, hogy ily sok fogalmat kelljen vesztegetni rá. Az újkori személyiséget márpedig épp ezek a szavak formálták meg: a modern világ-érzékelés a természettudomány, az ön-érzékelés viszont az irodalom terméke volt; csak nemrég, a digitális forradalommal jött el az ideje annak, hogy az ön-kép is naturalizálódjon, és technológiai minták szerint alakuljon át. „Napjaink nyelvhasználata – írja Georg Steiner *Egyre távolabb a szótól* című tanulmányában – gyakran híg és képzeletszegény. A politika és a hírközlés stílusa már-már az írástudatlané. Mivel sokkal kevesebb szó áll rendelkezésünkre, mint egy 17. századbeli, sőt egy 19. század végi iskolázott embernek, kevesebbet mondhatunk, vagy ugyanazt homályosabban és elmosódottabban fejezzük ki. Kultúránk inkább a képben él, mintsem a szóban.”¹ Hanem a képek elemi erejűnkkel, de kevés reflektív képességükkel, közvetlen, szemléletes mivoltukkal, mely azonban inkább az általános, mintsem az egyedi felé mélyíti el a megértés mozzanatát, parlagon hagynak sok olyan belső tartalmat, amelyet a cizellált írásbeliség kultúrája korábban kiművelt. Az öntudat, amely a könyvlap tükrében tanulta meg felismerni önmagát, többé-kevésbé védtelenül áll a felfokozott, és minden korábbinál megejtőbb kép- és hangzuhatagban. Az érzékelés intenzitása, az ingerek sűrűsége kevés helyet és időt

1 Steiner, Georg: *Egyre távolabb a szótól*, Európa, Budapest, 1969, 260.

ad annak a csöndes és lassú olvasásmódnak, amelynek virtuális terében kialakulhat az Olvasó, a személy, aki a szóval dialógusba lépve alakul, gondolkodik, újjáformálódik. Augustinust, a hippói püspököt szokás az első „modern” emberként emlegetni, amennyiben ő volt az, aki az írás és olvasás aktusában ismerte meg, s a Szó segítségével formálta újjá önmagát. Hozzá köthető többek közt az a jellemző nyugati kulturális beidegződés is, amely a konfessziót tekinti a hiteles személy ismérvének. Igaz, hogy Ágoston számára mintha különbség volna *szó* és *Szó* között: nem ismerte azt a metafizikainak gondolt szakadékot, amely a reneszánsz óta minden gondolkodót fölöttébb nyugtalanít, tudniillik, hogy mennyiben eshet egybe isteni és emberi szó; hogy csakugyan van-e természetfeletti Ige, vagy az égvilágon minden a természetes nyelv hatalma alá esik. A probléma, ami már Platón is titkos féregként rágta, és amelyet mintha a maga számára is képtelen lett volna megnyugtatóan elrendezni, nevezetesen, hogy a nyelv eredendően szellemi létező-e, s csak alkalmasint jelenik meg beszédként a természeti világhoz idomulva, a kereszténységgel, ha csak egy időre is, megoldódni látszott. Hiszen látták, hallották és tanúságot tettek róla, hogy az Ige, amely a teremtés ködfelhői előtt is létezett és azok eloszlása után is létezni fog, megtestesült, maga szállott alá a menny kupoláiból egész a világ alagsoráig, s az ott leskelő halált leigázta: hogyanisne volna akkor ez a mindeneget betöltő Ige tisztán szellemi természetű, melyet le nem bír romlandó anyag? Ágoston számára a *Logosz* és a *logia*, a Szó és a beszéd közt nem ontológiai különbség van, hanem éppen hogy átjárhatóság: ha ír, olvas, és (szóban) gondolkodik, kifejezései a létezés eleven belsejét érintik. A kereszténység a mindenek, így a nyelv megváltása is. Elmúlt az idő, amikor a fogalmak színes fátyolként takarták a lét eredendő némaságát: az Istenből előbb Ige lett, majd az Ige emberi szóvá alakult. Így az emberi szó immár nem erőtlén hangzavar, hanem út, mely elvezet a beszéden túlra. Ágoston elmélkedései az idő, a sors, a hagyomány és változás kérdései mentén végül is mindig a *lelket* érintik: ezért neve még azoknak is mond valamit, akik nem vallásosak. Számukra Ágoston jóra való irodalmár, az európai entellektüel korai, ámbár vallásos prototípusa. Hiszen számára vált először égetően személyes és mindenképp megoldandó problémává „önmaga”, amiért még a legkiábrándultabb egzisztencialisták is hajlamosak elődjükként tisztelni. Ugyanezért a keleti egyházak, hiába élt megannyi nagy egyházatya kortársaként, hajlamosak kétkedve nézni rá: számukra túl sok benne a vélekedés, és kevés a teológia: arcképe sokkal inkább portré, hogysen ikonná válhatna.

A kép az általánosat mutatja meg: a látvány adott, s a szóval ellentétben önmagát nemigen vonhatja kétségbe.² Amit mutat, azonmód tény, azonmód érvényes állítás lesz. A kép egyik végpontja az ikon, amelyben a személyiség önnön ideális állapota felé nyílik meg: a felismerés világosságára árnyék nélkül, szembenézésre kétkedés nélkül. A portré a skála túlvégére esik, a ránc, a tökéletlenség, az egyszeri, szóval az idő, a konfesszió felé. De akár így, akár úgy, a kép mindig nyitott, akár fölfelé, az időtlenség, akár lefelé, a mulandóság felé. Az a képi túlsúly viszont, amelyről Steiner főntebb beszélt, és amely a szavak helyébe lép, nem ide tartozik, mert vagy funkcionális ábraként, vagy pusztá felszínként, önmagát közölve jelenik meg. De legyen bár lecsupaszított képi jel, vagy cizellált, valóságghú és a lehetőségekig illuzórikus ábrázolás, akkor is klisé, séma, közhely: szokott fordulatok, ismételt elemek, tipikus jelek visszatérő sorozata. A tömegkultúra képi világa, erre céloz Steiner, alkalmatlan lekövetni a belső történéseket, személy és sors bonyolult íveit, sokoldalú és paradox mivoltát: Rilke is csaknem mindent kizárt az életéből, hogy *erre* odafigyelhessen. Nem is menekült, de valósággal zarándokolt a magányba, megépítette, mint egy katedrális, bebarangolta, mint a tengert, csak hogy képes legyen meghallani a belső hangot, és azt hűen tükrözni a külső megnyilatkozásban. „Csak az (oly ritkán adódó) munka- napokon vagyok valóságos, akkor *vagyok*, terjeszkedem a térben, mint egy dolog, fekszem, nehézkedem, hullok, és jön egy kéz, és fölemel a földről.”³ A levelekben elszórt megjegyzésekből kirajzolódik, hogy számára a *dolog*, a *tárgy*, annak súlya, valóságos mivolta, kétségbevonhatatlansága valamiképp a létezés ideális állapotát jelentette: művét is igyekezett ezért a dolgok jegyébe állítani, csöndjüket szavakká alakítani. Bárhol volt, bármit írt, ezt a valós csöndet, a magány igazságát kereste, semmit sem tartott többre ennél, semmi más nem üdítette fel: olyan csöndet, amely a Szó fészke. S ebben, ha nem is tud róla, Ágoston tanítványa, és általában a keresztényeké: egész lényével hisz az Igében, minden belső érzékével *arra* figyel, hogy ha megszólal, kihallhassa a világ zajából. A sematikus, reflektálatlan kép viszont leegyszerűsített, sematikus belvilágot is teremt: így a mai énkép nemegyszer korábbi századok ideálképeinek, mítoszainak és félelmeinek maradványából, korábbi költők és szentek szavának szilánkos törmelékéből áll össze, úgy-ahogy.

*

Kétezer éve az ember lényegének megragadására a hitvallás túnt legalkalmasabbnak, amelynek képi megfelelője az ikon. Később fokozatosan tért hódított a nézet, miszerint az emberi lényeg

2 Hacsak nem a 20. századi festészetben: lásd Magritte életművét. Ugyanakkor ehhez a „kétségbe vonáshoz”, a kép negációjához ő is gyakran folyamodott a szavak segítségéhez.

3 In: Rilke, Rainer Maria: *Levelek I.*, Új Mandátum, Budapest, 1994, 86.

megragadására a regény a legalkalmasabb, vagyis a portré. Az európai kultúrtörténet mintha csak az ikontól a regényig vezető út története volna. A hitvallás szóbeli ikon, a portré megrajzolt regény. Mára mindkét nézet alaposan – és kínos gyorsasággal – elavult. Ma a személy lényegét az információ adja, legyen az biológiai vagy digitális, esetleg a kettő kombinációja. Az elme, amely információs hálózatba kapcsolt csomópont, maga is neurális hálózatok összege. A személy persze nem egyenlő sem az „elmével”, sem az „öntudattal”, a magamagáról alkotott narratívával: erre annak idején a romantikusok figyelmeztették újra az európai embert, és később ennek archeológiáját végezte el a pszichoanalízis, ez a megkésett romantikus iskola. A klasszikus pszichoanalízis nagyon is közel áll a költészethez, sőt, mondhatni igazán *poétika* a szó eredeti értelmében: vagyis készítés, alkotás. A szavak erejével igyekszik új, a korábbinál teljesebb és harmonikusabb személyiséget létrehozni, amelybe az addig torzóban, árnyékban, tagadásban, feledésben hagyott részek is integrálódnak. Mindezt ráadásul nem valami közvetett médiumon keresztül cselekszi, hanem közvetlenül a pácienssel, annak álmait, asszociációit, traumáit használva művészetének anyagaként. Diagnózisával új narratívát adva új felvonást, más színpadot teremt a személy drámájának kibontakozásához: új szavakat, melyek a régi, romlott szavak helyébe állnak, és önnön belső világának elemeiből indulva újjáteremtik a személyt. A pszichoanalízis irányzatai akár irodalmi műfajoknak is megfeleltethetők: lehetnek epikusak, líraiak, drámaiak vagy épp prózaiak. Jung iskolája esetében mágikus realisták. A lélek szóból épül azzá, ami, legyen az isteni Ige vagy emberi szóbeszéd. A költészet igazi feladata a romantikusok szerint épp az elveszett lélek felkutatása – s ha sehol sem lelik nyomát, hát megalkotása. A lélekalkotás eszméje már Keatsnél felbukkan, Shelleynél ugyanúgy, később Yeats viszi tovább. Akárhogy is: a lélek mélyrétegei, árnyékvilága, egész univerzuma az utóbbi századokban szoros kapcsolatot ápol a szóval; néha már úgy tűnik, egyenesen tőle függ. Különösen igaz ez az írott szóra: a könyvlapokon minden egyes szó az igazságot keresi, minden gye betűje az Ige árnyéka.

*

Önmagunk, legalábbis amit hol tisztábban, hol inkább homályosan sejtve érzékelünk belőle, csaknem mindenestől a szavak függvénye. Ezért fontos, hogy legyenek szavaink: hogy számos és szép szavunk legyen, melyekkel el lehet érni önmagunkat, amellyel föl lehet fedezni önmagunkat; meg lehet formálni ezt a belső világot, mely különben vakságra, némaságra van kárhóztatva. Talán feledésre is ítélve.

Mostanság, a mcluhan-i értelemben vett „képi fordulatot” követően – amikor is előbb a tömegkommunikációs, majd később a digitális eszközök révén mind hatványozottabban jelent meg

életünkben a képi kommunikáció –, a Walter J. Ong által „másodlagos szóbeliségként” aposztrófált korban – az oralitás ismételt előtérbe kerülésével az írásbeliség rovására – mintha egyre kevesebb szó állna rendelkezésre, s azok is mind fakóbbak és erőtlenebbek volnának.

A „szóvesztés” ezen állapotában nem meglepő, hogy egyúttal a lélekvesztés stádiumait is kénytelenek vagyunk megtapasztalni. A belső hang elnémulását. Mi tagadás, olykor némi nosztalgiával tekintek a bontakozó, majd teljes pompájában virágzó európai írásbeliségre, amikor sokat és szívesen írtak, amikor sajátos gyönyörűséget leltek abban, hogy szavakkal igyekeztek felkutatni az Isten titkait és az emberi lélek mihaszna rezdüléseit. Azok az emberek csaknem vakon hittek a szóban, ha nem volt elég belőlük, játszva alkottak újakat: a gondolat törekvése egyúttal a költészet szédülete is volt, olyannyira, hogy Petrarca és Boccaccio nem átalta magát a szentséges teológiát is költészetnek titulálni; ráadásul bizonyos tekintetben még igazuk is volt. Európa egész sajátos filozófiája bizonyos tekintetben az ábécé gyermeke, a görögségtől a skolasztikán át az analitikus filozófiáig; az írás és olvasás a *megismerés* akár metafizikailag is legitim formája, a releváció – némelykor egyenesen a theofánia – helye. Mert a középkori nyugat – ellentétben a keleti teológiával, ahol ez sosem következett be – a *Logoszt* az *írott szóval* azonosította. A könyv az igazság rejtkehelye lett, a teljes, látható és láthatatlan univerzum modellje. Ily módon pedig a lélek lakhelye is.

*

A lélek elnémulása, vagy inkább elnémítása, halk és pontos szavainak elnagyolt sablonokkal való helyettesítése a jelen egyik nagy kísértése. Ha szó-kincsünk elvész, modern értelemben megfogalmazott önmagunkról mondunk le, és még csak portrévá sem válhatunk, nemhogy ikonná. Regénnyé, összefüggő történetté sem, nemhogy fohásszá. Hatalomtechnikai szempontból nyilván nem praktikus az olyan autonóm személyiség, amely még önnön belső magjáról is bír némi sejtéssel – más szóval még kapcsolatban áll saját lelkével –, mert az egyszerűbb belső szerkezettel bíró, némiképp sekélyesebb lények nemcsak könnyebben irányíthatók, de részfolyamatra szakosodott alkatrészeként egyenesen gondot okozhat az artikulált belső komplexitás, a szavak birtoklása. Vagyis a lélek. Ennek érdekében lehetőleg ricsajhoz kell folyamodni, harsány képekhez és hangokhoz, süketiséghez és némasághoz, mert az Ige sajátossága, hogy csön-des, visszahúzó és tapintatos; azonkívül összegyűjt, nem pedig szétszór. Szent Simeon, az Új Teológus a „minden dolgokban hangtalanul hangzó Igéről” beszél. Ezt pedig csak egészen kivételes természetű figyelemmel, kimunkált belső érzékeléssel lehetséges meghallani.

*

„Ebben rejlik a mű roppant éltető ereje annak számára, akinek létre kell hoznia azt: hogy összefogja azt az embert; a csomó a rózsafüzérben, miközben az élete imát mormol” – áll Rilke egyik levelében.⁴ Becsukom a könyvet – kezdődjék a nap.

4 Uo. 130.